

Eindtekst Tocqueville

Theo Meereboer Petra Bolhuis,

Baflo maart 2017

Inleiding

We hebben nu twee cycli van tien colleges gehouden over het boek van Alexis de Tocqueville, 'DE DEMOCRATIE IN AMERIKA'¹. In de eerste cyclus van tien colleges hebben we de democratie in Amerika aan de orde laten komen en de democratie in Frankrijk, op het Europese continent, als contrast daarnaast gezet. In de tweede cyclus hebben we het tegenovergestelde gedaan en de democratie op het Europese continent laten contrasteren met die van Amerika. We zullen nu in vogelvlucht nog de verschillen en overeenkomsten tussen deze twee democratische systemen de revue laten passeren en de historische analyse verbinden met de situatie zoals die zich heeft ontwikkeld tot op de huidige dag. Juist in deze maanden is begrip van die politieke werelden sterk in onze aandacht doordat in Amerika een politieke aardverschuiving heeft plaatsgevonden in de vorm van Donald J. Trump, in Nederland de verkiezingen ons met nieuwe politieke denkbeelden en partijen hebben geconfronteerd, in Frankrijk de verkiezingen plaatsvinden in een politieke chaos doordat zowel de republikeinen als de socialisten door corruptieschandalen hun invloed goeddeels lijken te hebben verloren en in september ook in de Bondsrepubliek verkiezingen zijn, waarbij in de laatste twee landen de strijd zal gaan om populisme of niet. We zullen nog aandacht besteden aan de Europese situatie in het bijzonder, maar vooreerst zullen we, zoals gezegd, de algemene lijn van overeenkomsten en verschillen schetsen.

1. De grote verschillen tussen Amerika en Europa ten tijde van de Tocqueville

Drie verschillen

We zullen de drie belangrijkste verschillen tussen Amerika en Europa, zoals beschreven door Tocqueville, nader beschouwen. Daarnaast zullen we een schematisch overzicht geven van een aantal van de andere verschillen die Tocqueville opvallen in zijn vergelijking van Europa en Amerika. We kijken achtereenvolgens naar;

A De filosofie achter beide democratieën,

B De rol van de kerk,

C De positie van de centrale overheid,

¹ Tocqueville 2012

A. De filosofie

Locke

De verschillen tussen Amerika en Europa worden al in de start van de democratieën zichtbaar. Op het continent is al een eeuwenoude sociale en maatschappelijke structuur die in de Franse revolutie van 1789 wordt stukgemaakt. De Amerikaanse revolutie van de zeventiger jaren van de 18de eeuw speelt zich op duizenden kilometers afstand van de centrale koloniale machten af. Dat brengt met zich mee dat de ontwikkelingen in Amerika een start kennen zonder een daarvoor bestaande machtsstructuur waarmee ze zich uiteen moesten zetten. De Amerikanen kwamen in een land dat weliswaar bevolkt was door de indianen, maar met deze mensen hield men nauwelijks rekening. De verantwoording daarvoor moeten we zoeken in het filosofisch denken dat de Anglo-Amerikaanse² wereld van meet af aan heeft gekenmerkt en dat tot op de dag van vandaag nog altijd een van de belangrijkste verschillen in denken en doen tussen Amerika en Europa vormt. In Engeland was het denken van Locke, als pendant van het denken van Descartes en Rousseau, bepalend voor de denkstructuren die zich in de Engelstalige wereld ontwikkelden. Zonder al te diep op dit denken in te gaan kunnen we wel een paar significante ideeën uit deze filosofie benoemen.

Locke ging er van uit dat ieder mens geboren wordt als een *'tabula rasa'*. Dit betekent dat ieder mens vanuit een totale onwetendheid het denken moet ontwikkelen. De principiële gelijkheid is dus de gelijkheid van de geboorte. Daarna kan ieder mens zich ontwikkelen en de praktijk laat dan zien dat er een categorie mensen is die optimaal gebruik maakt van de mogelijkheden, met als gevolg dat die groep de leiding van de samenleving in handen krijgt. Dit betreft een klasse mannen. De anderen, arbeiders en vrouwen, hebben er, dat kan iedereen zien, niets van gemaakt. Het is dus in de aard van de natuurlijke ontwikkeling dat deze klasse mannen leiding heeft over arbeiders en vrouwen. Wanneer Locke schrijft over Amerika zegt hij dan in het vervolg van deze denkwijze dat indianen tonen dat zij geen recht hebben op het bezit van de Amerikaanse aardbodem omdat zij er niets mee gedaan hebben; zij hebben het land niet ontgonnen, zij kennen geen arbeidsethos en dus hebben zij geen recht op de grond. Een ander punt dat in het denken van Locke naar voren komt is de gedachte dat iedereen het recht heeft om zijn eigen geluk na te streven. Dit laatste idee wordt opgenomen in de Amerikaanse grondwet. Uit die paar punten die we hier van het denken van Locke naar voren halen is te begrijpen dat de principiële gelijkheid van de Amerikaanse kolonisten in de ervaring en in het filosofisch denken heel direct op elkaar aansloten.

Rousseau

De filosofische denklijn die op het vasteland van Europa het denken van de mensen sterk bepaalde, was in de tweede helft van de 18de eeuw en nog lang daarna, het denken van Jean-Jacques Rousseau. Voor het politieke denken is de lijn waarin hij uitgaat van een nobele en goede oorsprong van de mens, die in de tijd vóór de ontwikkeling van de cultuur, uiting gaf aan de *'Volonté général'*, de algemene wil. Deze *'Volonté général'* ging verloren door de toe-eigening van land, door macht en de ongelijkheid. Rousseau ging er van uit dat de democratische stemming, waarbij juist de meerderheid

² Wanneer we spreken over Anglo-Amerikaans gaan we uit van de in de filosofie gebruikelijke onderscheiding tussen de Anglo-Amerikaanse en continentale filosofie. Tocqueville zelf ziet zowel overeenkomst als verschillen tussen Engeland en de rest van Europa. In het kader van deze colleges gaan we op onderscheidingen binnen Europa niet in en valt Engeland dus min of meer buiten Europa, iets dat door de Brexit aansluit bij de actuele stand van zaken.

werd gevormd door de machtelozen en de 'have-nots', in de loop van de tijd de democratische staat een gestalte van de 'Volonté général', uitgedrukt in de cultuur, zou opleveren. Hij ging dus uit van eenzelfde goede inborst van alle mensen en eenzelfde goede wil. De democratieën op het vasteland van Europa dragen dus een principieel utopisch karakter; ooit in de toekomst zal het goede in de democratische cultuur tot uiting worden gebracht. De gelijkheid is dus wel in de diepte van het menselijk innerlijk opgesloten, maar in het hier en nu zeker niet manifest. De top-downstructuur van de samenleving is daarmee zowel in de sociaal-maatschappelijke ontwikkeling als in de filosofie een reëel gegeven.

B. De rol van de kerk

Katholicisme en protestantisme

Aan het einde van de middeleeuwen ontstond het protestantisme als een christendom voor de burgerij. Dit protestantisme kreeg in de enorme verscheidenheid van kerken en sekten, vooral vaste voet aan grond in het noordwesten van Europa.

De Scandinavische landen, Duitsland, de Nederlanden en Engeland zijn de voornaamste protestante landen geworden. In de andere landen van West-Europa en het middellandse zeegebied bleef het rooms-katholicisme, zij het in de vorm van de contrareformatie, oppermachtig. In Frankrijk werd het protestantisme in de Bartholomeus nacht, in de tweede helft van de 16de eeuw met geweld uitgebannen, waardoor juist daar een zeer hechte band tussen vorst en Rooms-Katholieke kerk ontstond. De ideeën die het protestantisme sterk deden afwijken van de Rooms-Katholieke leer, waren voornamelijk gericht op de rol van de menselijke vrijheid en de goddelijke opdracht om de wereld te vervolmaken. De Amerikaanse *pilgrimfathers* namen dit concept mee naar Amerika. In Europa werd deze protestante denkwijze ingevoegd in de top-downstructuren die we hiervoor geschetst hebben. Het arbeidsethos en de vervolmaking van de wereld werden geleid door een overheid die God over de mensen had aangesteld.

Pilgrimfathers

De groepen kolonisten die het meest bepalend waren voor de vorming van het politieke systeem in Amerika waren de groepen die onder de verzamelnaam '*Pilgrimfathers*' al in de eerste helft van de 17de eeuw voet aan grond zetten in Amerika. Zij beleden een vorm van protestantisme die niet alleen een sterk arbeidsethos kende, maar ook een bepaald soort opvatting had van de relatie tussen God en de mensen. Kortweg kwam het er op neer dat God de wereld en de natuur geschapen had, dat hij de mens schiep met de vrije wil en dat hij de mensen de opdracht mee heeft gegeven dat zij de wereld moeten vervolmaken. Dit laatste maakte dat de religie zich vanuit eigen motieven niet bemoeide met de politiek, omdat dat het domein van de menselijke vrije wil was. Ook stimuleerde de religie mensen om zich te ontwikkelen, iets wat zelfs voor vrouwen gold. Het democratisch beslissen is, gezien vanuit dit religieus beleven een logische beslisstructuur.

C. De rol van de overheid

Geen centrale overheid voor de kolonisten in Amerika

De kolonisten kwamen in een situatie waarin de overheid letterlijk op grote afstand stond en ze moesten dus hun eigen zaken onderling regelen.

"Tevreden dat zij zich aldus onttrokken van de kiemen van troebelen en van de aanstichters van nieuwe revoluties, zag de Engelse staat deze massale emigratie onbezorgd aan. Zij steunde die zelfs uit alle

macht en leek zich nauwelijks te bekommeren om het lot van hen die op Amerikaanse bodem bescherming kwamen zoeken tegen de hardheid van haar wetten. Het leek wel alsof zij New England beschouwde als een gebied dat was overgeleverd aan de dromen van de verbeelding en dat moest worden overgelaten aan de vrije experimenten van de vernieuwers.

De Engelse kolonies - en dat was een van de hoofdredenen van hun voorspoed - hebben altijd meer binnenlandse vrijheid en meer politieke onafhankelijkheid genoten dan de kolonies van andere volken, maar nergens werd dit vrijheidsprincipe zo volkomen toegepast als in de deelstaten van New England.”³

De plaatselijke centrale overheid die gaandeweg in het leven werd geroepen mocht zich uitsluitend bemoeien met die zaken die niet door de afzonderlijke *townships* en staten konden worden geregeld; *commerce*, posten, geldwaarde en het leger. De centrale overheid werd met achterdocht bekeken als een noodzakelijk kwaad. Dat veranderde niet toen Amerika onafhankelijk werd. De denkwereld van de Amerikaan in de tijd van Tocqueville bestond dus uit een samenvloei van een fundamentele gelijkheid, een seculiere politieke ervaring als goddelijke opdracht en een sterk meritocratische opvatting van de eigen en andermans economische mogelijkheden.

Opstand tegen de bestaande overheid in Europa

In Europa kwam een heel ander proces tot stand. Waar in Amerika de aanvang van de koloniale samenleving zich moest ontwikkelen in een ongecultiveerd gebied dat de gelijkheid als vorm afdwong, ontwikkelde de burgerlijke samenleving in Europa zich binnen een eeuwenoude feodale structuur. We zullen daar dus eerst een beeld van schetsen, om daarna de opkomst van de democratie te beschrijven.

Na de pestplagen van de 14de eeuw veranderden de sociaaleconomische verhoudingen ingrijpend. Door de uitdunning van de bevolking was er veel landbouwgrond vrijgekomen voor de verbouw van andere producten dan de strikt noodzakelijke. De arbeid werd, wegens gebrek aan arbeidskrachten, duurder met als gevolg dat de ‘gewone’ mensen zich meer luxe konden veroorloven. Een overgroot deel van deze luxe werd geïmporteerd uit de gebieden oostelijk van Europa en uit Noord-Afrika. Zowel de Chinese als de Islamitische cultuur waren bloeiender, rijker en economisch veel sterker dan het Europa van die tijd, dat eeuwen van gerichtheid op het hiernamaals achter de rug had. Er ontstond een groeiende handel en nijverheid. Dat veroorzaakte een economische crisis. Er waren kopers, er waren producten, maar er was geen goud en zilver genoeg om de producten bij de kopers te brengen. Toen werd Amerika ontdekt en in de eeuw volgend op dit gebeuren ontstond een enorme toevloed van goud, zilver en edelstenen uit Zuid-Amerika naar Europa. Dit maakte de handel weer mogelijk en tegelijkertijd verschoof de economische macht van het Oosten naar Europa, want hier werd de rijkdom eensklaps gecumuleerd tot ongekennde hoogte. Deze nieuwe rijkdom was in handen van Spanje en Portugal, zodat andere Europese gebieden geconfronteerd werden met de noodzaak om nieuwe wegen te vinden om rijkdom te genereren. Oorlog werd tot die tijd gevoerd met legers die voor de vorst geronseld werden door de lagere adel. In de nieuwe rijkdom ontstonden huurlegers en die moesten met klinkende munt worden betaald. We zien dan in de meeste Europese gebieden een nieuwe maatschappelijke structuur gevormd worden. De activiteiten die de Franse koning in die tijd ontplooid illustreert heel goed wat in gebieden buiten het Iberisch schiereiland werd gedaan om geld te genereren. De vorst stelde burgerlijke belastingvaarders aan omdat de

³ Tocqueville, 2012, blz. 52

belastinginning langs de lijn van de adellijke hiërarchie erg veel geld aan de strijkstok liet hangen. Deze belastinggaarders, tailleurs, gingen functioneren als een communicatielijn tussen de nieuwe klasse van de burgerij en de vorst. Dat resulteerde in de geboorte van een ambtenarij die de burgerij in de economische noden ging steunen omdat bij groeiende welvaart, meer belasting kon worden geïnd. Deze communicatie resulteerde in een groeiend ambtenarenapparaat dat zich ging bezighouden met een uitgebreid veld van ingrepen in het leven van de mensen. Infrastructuur, opleiding, erfrecht en overheidsleningen waren een paar van de dingen die door dit ambtenaren apparaat werden geregeld. Michel Foucault heeft dit fenomeen bestudeerd en hij benoemt dit als de 'staatsraison'. In Europa is daarmee al vrij snel na de opkomst van de burgerlijke klasse met haar economie van geld, handel en industrie een afhankelijkheid van een centrale overheid tot stand gekomen.

Het proces dat we voor het Franse machtsgebied hebben beschreven doet ook opgeld voor gebieden als de Nederlanden, Duitsland en de Scandinavische landen, hoewel daar ook een belangrijke start gevonden kan worden in de zgn. Hanze. Deze ontwikkeling is, evenals iedere verwijzing naar de rol van Nederland in de kolonisatie van Amerika, afwezig in de analyse van Tocqueville.

In de loop van de eeuwen dat de staatsraison wordt ontwikkeld in Frankrijk ontstaat een hechte band tussen de Rooms-Katholieke kerk en de Franse adel. Het gevolg hiervan was een totalitair bewind dat maar weinig ruimte overliet voor de burgerlijke klasse. Deze nam zowel in aantal als in economisch en intellectueel opzicht in betekenis toe. In die ontwikkeling ontstond een toenemende onvrede met het bewind van koning en kardinaal. In 1789 komt deze onvrede tot een uitbarsting. De burgerij is op zichzelf genomen een minderheid, maar door een grote armoede van het 'gewone' volk dat door een aantal misoogsten door honger wordt geplaagd, wordt een opstand tot een revolutie. Onder de leuze van 'vrijheid, gelijkheid, broederschap' ontstaat er een zoektocht naar een democratisch bestuur. Deze zoektocht duurt tot 1848 wanneer de algemene ontevredenheid en de honger die door een nieuw aantal misoogsten is veroorzaakt, tot nieuwe revolutionair getinte opstanden leidt in grote delen van Europa.

*"Van een afstand en als geheel beschouwd heeft onze geschiedenis van 1789 tot 1830 voor mij het aanzien van een 41 jaar durende verbeterde strijd tussen het ancien régime met zijn tradities, herinneringen, verwachtingen en mensen, belichaamd in de aristocratie, en het nieuwe Frankrijk dat door de middenklasse werd aangevoerd. 1830 lijkt dan de afsluiting van deze eerste periode van onze revoluties, of eigenlijk van onze revolutie, want het gaat om slechts één revolutie die dwars door alle wisselingen van het tijt en de veranderende hartstochten steeds dezelfde blijft, een revolutie waarvan onze vaders het begin hebben gezien en wij naar alle waarschijnlijkheid het einde niet zullen beleven."*⁴

De denkwereld van de Europeaan is dus gebaseerd op de in de tijd van Tocqueville bestaande scheiding tussen het volk en de macht. Waar de bourgeoisie de macht grijpt en zich verzet tegen de kerk en de vorst, ziet zij een reëel bestaande ongelijkheid die wordt opvat als iets dat door de politiek ongedaan gemaakt moet worden gemaakt. Daarbij is er een filosofisch kader dat suggereert dat uiteindelijk iedereen gelijk kan worden op een wijze die de rechtsgelijkheid verre overtreft. De scheiding volk overheid blijft overeind in de revoluties, evenals de wederzijdse achterdocht. Tocqueville waarschuwt al in zijn tijd;

⁴ Tocqueville, 2012, blz. 30

“ De despoot viel, maar alle substantiële elementen van zijn verworvenheden bleven. Zijn bestuur viel weg maar zijn administratie groeide door. Altijd wanneer we absolutisme willen verdrijven zetten we het hoofd van vrijheid op het lichaam van onderwerping”⁵

Overige Verschillen

Amerika	Europa
Bottom up	Top down
Democratische ervaring	Democratisch ideaal
Gelijkheid als vorm	Gelijkheid als norm
Toetsing aan grondwet	Geen toetsing aan grondwet
Geen geweldsmonopolie	Geweldsmonopolie ligt bij de overheid
Wetenschap van oudsher bevorderd door de religie	Wetenschap van oudsher in verzet tegen religieuze dogma's
Tirannie van de meerderheid	Mild despotisme
Gelijkheid van kansen	Gelijkheid van mogelijkheden
Welvaartsverbetering	Verheffing van het volk
Mensen <i>zijn</i> een staat	Mensen <i>hebben</i> een staat
Associaties voor en door eigenbelang, zijn daar waar privé en publiek zich verbinden	Associaties en clubs dienen als bron van politieke kennis en vaardigheden
Persvrijheid is vanzelfsprekend	Persvrijheid is bevochten en beperkt
Zwarten en indianen zijn de benadeelden minderheden binnen Amerika.	Arbeiders zijn de benadeelde minderheden binnen Europa.
Partijen zoeken steun bij kiezers met bepaalde belangen (ook ideologische).	Ideologie staat voorop bij partijvorming.
Locke	Rousseau
Pragmatisme	Rationalisme en Idealisme
Vrouwen worden wel tot rede gebracht, maar hun domein is beperkt. Emancipatie gaat hier direct over politieke vrijheid	Vrouwen worden niet tot rede gebracht. Emancipatie is dat zij evenals de aristocratische vrouwen thuis kunnen zitten.
Centrale overheid doet commerce en buitenland	Centrale overheid doet alles wat valt onder de staatsraison
Klein aantal politieke functionarissen	Groot aantal politieke functionarissen
Veel politieke betrokkenheid van burgers oproep van burgers om zo min mogelijk overheidsbemoedienis	Kloof tussen burgers en overheid en oproep van overheid aan burgers om te participeren
Grote nadruk op negatieve vrijheid	Grote nadruk op positieve vrijheid
Sociale ondersteuning verloopt via de kerk	Sociale ondersteuning is een taak van de overheid
Geld van de staat als geheel moet het aantal goederen en diensten uitdrukken; geld bijdrukken kan	Geld van de staat moet voldoen aan begrotingsregels ; geld bijdrukken is taboe
Ontsporing van het welvaartstreven in de idee dat iedereen onbeperkt zijn korte termijn eigenbelang mag nastreven : Rand	Ontsporing van het welvaartstreven waarbij de staat zich volledig moet richten op 'eigen' burgers: communisme en fascisme: neo- darwinisme
Administratie (The Administration)	Regering

⁵ Tocqueville 2008, blz. 205 (vert. Maieutiek)

2. Tocqueville als denkgereedschap voor de moderne democratie

De onstuitbare democratie

Tocqueville staat aan het begin van wat hij zelf ziet als een onstuitbare democratische omwenteling in de wereld. Hij noemt zichzelf als een kritische vriend van die democratie. Er zal, zo voorziet hij, een aantal zaken verloren gaan waar hij aan gehecht was; een zekere aristocratische positie waarin vooral het feit dat men geld genoeg had maakte dat men zich niet met geld en economie hoeft bezig te houden. Men kan lezen, reizen en nadenken over het goede leven met enige distantie van de vraag 'wat levert dat op?' Natuurlijk krijgen veel meer mensen het beter in een democratie, maar vanuit wat hij ziet als verlies van die aristocratische waarden kijkt Tocqueville kritisch naar de schaduwzijden van de democratie.

“De natie als geheel zal minder briljant zijn, minder roemrijk, minder sterk wellicht, maar de meerderheid van de burgers zal er meer voorspoed genieten en het volk zal zich er vreedzaam betonen, niet omdat het wanhoopt het ooit beter te krijgen, maar omdat het weet dat het goed af is.

Ook al zou bij een dergelijke stand van zaken niet alles goed en zinvol zijn, toch zou de samenleving zich op zijn minst alles eigen hebben gemaakt dat zich als goed en zinvol voordoet, en de mensen zouden, zich voor altijd alle mogelijke sociale voordelen van een aristocratie ontzeggend, aan de democratie al het goede hebben ontleend dat zij hun kan bieden.”⁶

Twee hoofdlijnen in zijn kritiek zijn;

1. de tirannie van de meerderheid
2. het mild despotisme

De tirannie van de meerderheid en de gevaren daarvan hebben we beschreven in de slottekst van deel 1⁷ Het mild despotisme zullen we hieronder verder uitwerken. Maar eerst zullen we laten zien hoe het mogelijk is dat politiek verandert in een 'politics of the household'.

Drie domeinen van leven

De klassieke driedeling

We zien in Europa, net als in Amerika, drie domeinen waar mensen in functioneren. Er is een publiek, een maatschappelijk en een privé-domein.

Oorspronkelijk, in de klassieke versie van de democratie, is het privé-domein het domein van hiërarchie en ongelijkheid en het gebonden zijn aan de noodzaak. In de loop van de geschiedenis ontstaat er door allerlei factoren die we hier niet nader zullen onderscheiden een plaats waar mensen die zich niet bezig hoeven houden met de noodzaak, de zogenoemde 'vrije mannen' zich op voet van gelijkheid bezig gaan houden met de politiek. Tussen het politieke en het privé-domein in groeit het maatschappelijk domein waarin privé en publiek zich vermengen en economie een grote rol speelt.

In de moderne democratie liggen deze verhoudingen anders; deze democratie gaat van meet af aan met name over economische zaken. Er is armoede en ongelijkheid in Europa en er is vooral behoefte

⁶ Tocqueville, 1835-1840, blz. 25

⁷ <http://www.maieutiek.nl/wp-content/uploads/2016/11/Slottekst-Toqueville-Deel-11.pdf>

aan het gezamenlijk aansturen van de commerce in Amerika. Dat geeft het maatschappelijk domein dus de grootste nadruk en privé en publiek domein worden daar sterk door beïnvloed.

Het maatschappelijk domein in Europa wordt in de tijd van Tocqueville nog sterk door klassen bepaald. De bourgeoisie heeft hier de teugels strak in handen en ziet haar macht nog altijd versterken door de groeiende industriële ontwikkeling. De machtsverschillen zijn hier groot, veel groter dan in Amerika binnen hetzelfde domein. Het publieke domein, de politiek, is in de tijd van Tocqueville een elitair domein waar alleen die mensen die voldoen aan bepaalde voorwaarden, zoals bijvoorbeeld het betalen van vermogensbelasting, het recht hebben om een democratische stem uit te brengen. Pas in de loop van de eeuwen na Tocqueville komt stap voor stap algemeen stem- en kiesrecht tot stand. In de twintiger jaren van de vorige eeuw krijgen arbeiders en vrouwen uiteindelijk deze rechten.

Het privé-domein is het domein waar de mensen – lees hier dat het voorlopige gaat om mannen- hun vrijheid ervaren. Het overgrote deel van de bevolking is buitengesloten van het publiek domein en dus kennen de meeste mensen die vrijheid niet; op het maatschappelijk domein zijn ze ondergeschikt aan hun meerderen en aan de economie en in het privé-domein is de man de *'pater familias'* wat in die tijd een vrijwel absolute macht vertegenwoordigde. Voor de mannen werd het privé-domein dus de plaats waar men de vrijheid ging ervaren. De latere emancipatie van vrouwen verandert dat niet wezenlijk. Mensen zijn wel politiek betrokken, maar vooral met het oog op een verandering van de politiek die de eigen privé situatie verbeteren kan. Dit is wat Tocqueville noemt *'the politics of the household'* Tocqueville zegt hierover dat ze evenals zijn schoonzus goede mensen, zijn maar slechte burgers⁸.

Individualisme

De Tocqueville beschrijft hoe hij een ontwikkeling voorziet in de richting van individualisme. In tegenstelling tot de waardering die we tegenwoordig voor het individualisme voelen, is Tocqueville hier bezorgd over. Hij signaleert dat het individualisme niet ontstaat in de publieke sfeer, maar juist in de sfeer van het private. De mens op het publiek domein kent zichzelf als een 'wie' tussen anderen die zichzelf ook als een 'wie' kennen en zich daarmee van elkaar onderscheiden als ongelijk en anders. In de confrontatie van die ongelijke en van elkaar verschillende vrije mensen ontstaat de politiek. In de privé-sfeer is een ander proces debet aan de vorming van het 'wie'. Hier gaat het niet om het principieel anders-zijn, integendeel, hier gaat het om de gelijkheid, om de herkenning en om *'semblable ('ones likeness')'*⁹. Daarmee omringt het individu zich met degenen die hetzelfde zijn en hij voegt zich naar degenen die hem als hetzelfde aanvaarden. Vreemdheid is dan niet langer het 'anders zijn van de ander' dat het basale kenmerk van het publiek domein is, maar vreemdheid wordt de vijand, het verkeerde, het niet aangepaste. Dat dit ten koste gaat van de democratie die bestaat uit het schuren en samenwerken van verschillende, maar voor de wet gelijke, mensen mag duidelijk zijn. In Amerika neemt dit politiek gezien in eerste instantie vooral de vorm aan van een tirannie van de meerderheid die steeds minder geneigd is ruimte te bieden aan mensen waarmee zij niet de verbondenheid voelen van het *semblable*. In Europa zien we het milde despotisme ontstaan.

⁸ Zie ook <http://www.maieutiek.nl/hoe-een-goed-mens-een-slecht-burger-kan-zijn/>

⁹ Zoals gebruikt in Kruijer, 2010 blz. 109 e.v.

Mild despotisme

In het werk van de Tocqueville vinden we een omcirkeling van het despotisme zoals hij verwacht dat dat zal ontstaan in de democratie. In een lang citaat kunnen we lezen hoe meer dan anderhalve eeuw geleden een denker heeft voorzien wat nog niet was.

“Ik wil mij inbeelden met welke nieuwe trekken het despotisme zich in de wereld zou kunnen voordoen: ik zie een ontelbare massa eendere en gelijke mensen die voortdurend met zichzelf bezig zijn om zich kleine en platvloerse genoegens te verschaffen waarmee zij hun ziel vullen. Elk van hen afzonderlijk staat als een vreemdeling tegenover het lot van alle anderen; zijn kinderen en zijn vrienden vormen voor hem het hele mensdom; wat de rest van zijn medeburgers betreft: hij staat naast hen, maar ziet hen niet; hij raakt ze aan, maar voelt ze niet; hij bestaat slechts in en voor zichzelf en, zo hij al familie heeft, kan men in ieder geval zeggen dat hij geen vaderland meer heeft.

Boven hen torent een immense en beschermende macht uit die zich als enige belast met de zorg voor hun genietingen en het toezicht op hun lot. Zij is absoluut, nauwkeurig, regelmatig, vooruitziend en zachtmoedig. Zij zou op het vaderlijk gezag lijken als zij, evenals dat gezag, tot taak zou hebben de mensen voor te bereiden op de volwassenheid, maar zij probeert juist niets anders te doen dan hen onherroepelijk in hun kindertijd vast te houden; zij ziet graag dat de burgers genieten, mits zij alleen maar aan genietingen denken. Zij werkt met genoegens aan hun geluk, maar wil er de enige vertegenwoordiger en de enige scheidsrechter van zijn; zij biedt hun veiligheid, kent en regelt hun behoeften, vergemakkelijkt hun genoegens, zorgt voor hun voornaamste zaken, staat aan het hoofd van hun nijverheid, regelt hun erfopvolging, verdeelt hun erfenissen; waarom kan zij hun niet volledig de moeite van het denken en de last van het leven besparen?

Zo maakt zij het gebruik van de vrije wil elke dag minder nuttig en zeldzamer; zo dringt zij de wil binnen een kleinere ruimte terug en neemt zij geleidelijk elke burger zelfs het gebruik van zijn eigen vermogens af. De gelijkheid heeft de mensen op al deze dingen voorbereid: zij heeft hen ertoe gebracht ze te ondergaan en vaak zelfs als een weldaad te beschouwen.

Na aldus elk individu een voor een in zijn machtige handen te hebben genomen, en hem naar goeddunken te hebben gekneed, strekt de soeverein zijn armen over de gehele samenleving uit; hij bedekt haar met een netwerk van kleine, ingewikkelde, minutieuze en eenvormige regels, waar de meest originele geesten en de sterkste zielen niet doorheen kunnen komen om de massa te overstijgen; hij breekt hun wil niet, maar verzwakt, verdraait en leidt die; hij dwingt zelden tot handelen, maar verzet zich er onophoudelijk tegen dat men handelt; hij vernietigt niet, hij belemmert het ontstaan; hij tiranniseert niet, hij hindert, hij onderdrukt, hij verstoort, hij dooft uit, hij stompt af en hij reduceert uiteindelijk elke natie tot een kudde schuchtere en vaardige dieren waarvan de staat de herder is.”¹⁰

Dit citaat confronteert ons met de schaduwzijde van de ontwikkeling van de democratie zoals die heeft plaatsgevonden. Terwijl de democratie beloofde vrijheid te bieden, sluisden we onszelf in de fuik van het despotisme en verloren we juist dat wat we hoopten te winnen en te laten gedijen.

¹⁰ Tocqueville, 2012, 749

In een combinatie van de staatsraison, het Rousseauiaanse idee dat iedereen uiteindelijk hetzelfde goede wil en de reëel bestaande ongelijkheid tussen mensen, krijgt de democratie de vorm van een verheffing van het volk. Opvoeding blijkt noodzakelijk om aan de democratie te kunnen deelnemen.

“De clubs van 1848 zagen zichzelf bij uitstek als instituties waar mensen van alle achtergronden werden geïnstrueerd over de theorie van democratische politiek en werden getraind in de praktijk ervan: 'De clubs zijn de rijke bron waaraan diegenen zich komen laven die de benodigde inzichten missen om het grootse project te voltooien dat wordt voorbereid', zo schreef clubkrant La Commune de Paris.”¹¹

De vraag is alleen wanneer houdt de opvoeding op? Tocqueville, trekt als visionair, de lijnen van zijn tijd door naar de toekomst en voorziet dat toekomstige Europese democratische kiezers nooit volwassen burgers zullen worden. Het is een onvoorzien en onbedoeld effect van de democratie die zich moest ontplooien in een bestaande feodale structuur.

Onze volwassen onafhankelijkheid leek toe te nemen met de bloei van de democratie, maar al die wetten die ons beschermden en al die regels die onze rechtspositie veilig stelden, maakten ons tot het tegendeel van wat we beoogden.

Het succes van de democratie zoals Tocqueville dat voorzag, is echter ook bewaarheid; nog nooit hadden zoveel mensen het zo goed en was er dermate veel vrijheid en ruimte om invloed uit te oefenen op de politiek. Het mild despotisme is herkenbaar in onze door wet- en regelgeving van de wieg tot het graf georganiseerde democratie, maar door dezelfde lijn van wet- en regelgeving, zijn we geworden tot mensen met een ongelofelijk technisch vermogen. We zijn menslievend en zijn bereid om anonieme mensen, wanneer zij getroffen worden door natuurrampen, te helpen en te ondersteunen. De gemiddelde leeftijd in de westerse landen is hoog en wordt nog altijd hoger; de kindersterfte is gereduceerd tot om en nabij een promille; infectieziekten zijn goeddeels uitgebannen; de scholingsgraad is zo'n 90 en zo zijn er nog vele verworvenheden die de westerse wereld heeft bereikt.

Mild despotisme vandaag de dag

In de moderne democratische samenleving van gelijke en welvarende burgers zien we het milde despotisme vooral terug in de wijze waarop de bureaucratie werkt. Kruiter heeft in zijn onderzoek Mild despotisme¹² aan de hand van de AWBZ en PGB laten zien hoe mild despotisme er vandaag de dag in Nederland uitziet. Zijn definitie is verhelderd omdat het recht doet aan de voorspelling van de Tocqueville, maar ook herkenbaar is in de modern tijd.

“Centralisering en bureaucrativering als voornaamste kenmerken van de democratische overheid en individualisme als voornaamste kenmerk van de democratische samenleving versterken elkaar en zijn er de voornaamste oorzaak van dat beleidsprincipes en doelstellingen resulteren in onverwachte politieke effecten die het democratisch vermogen van de samenleving, uitgedrukt in welbegrepen eigenbelang, aantasten.”¹³

¹¹ Waling, 2016, blz. 72

¹² Kruiter 2010

¹³ Kruiter 2010, blz. 311

Met andere woorden; waar Tocqueville voor waarschuwde is bewaarheid; we zijn wel allemaal bezig met de politiek, maar dan vanuit de *'politics of the household'* en de politiek is wel bezig met het volk, maar dan vooral als een mild despoot die steeds dat geeft wat de mensen vragen. Daarmee ontstaat als onbedoeld en onvoorzien effect dat de democratie zelf schade lijdt bij gebrek aan een werkelijke *civil society*, een maatschappelijk middenveld waar mensen los van hun privésfeer participeren in de politiek. Slachtoffer is vooral het lange termijn eigenbelang, dat belang dat soms ten koste gaat van ons korte termijn eigenbelang, maar te maken heeft met hoe we de omgeving, de stad, het land en uiteindelijk de aarde willen achterlaten voor volgende generaties.

3. De moderne democratieën

Na de tweede wereldoorlog

De ontwikkeling van de democratieën in Amerika en Europa blijft tot het einde van de tweede wereldoorlog goeddeels gescheiden verlopen. De Europese democratieën worstelen met de ongelijkheid die de erfenis is van de feodale tijd. We zien hoe de arbeidersklasse in Europa stap voor stap tot ontwikkeling komt, deels door eigen inspanningen, eigen verlangen naar een beter leven en naar ontplooiing en deels door de inspanningen van groepen mensen in de bourgeoisie, zowel vanuit liberale, als vanuit confessionele en socialistische hoek. Naarmate de leefomstandigheden van de arbeidersklasse beter worden en de productie meer en meer in staat is om zodanig te produceren dat ze ook voor de arbeidersklasse bereikbaar wordt, ontstaat een economische en politieke onmacht om de ontwikkelingen in de samenleving vanuit de staatsraison te blijven structureren. De wereldoorlogen zijn dan ook te zien als gewelddadige zoektochten naar de suprematie van nieuwe politieke en economische structuren. De 'oude' politiek en de structuur van de economie waren verweven rondom een burgerlijke elite en industriële kartels. Deze vorm van staatsraison was niet in staat om de veranderingen door de automatisering in de industrie en de toenemende maatschappelijke gelijkheid door de emancipatie van de arbeidersklasse, het hoofd te bieden. Na de tweede wereldoorlog ontstaat een nieuwe situatie voor Europa. Europa wordt in tweeën gedeeld. Er ontstaat een Oostblok en een Westblok. Het Oostblok wordt gedomineerd door de USSR; het Westblok door de USA. Feitelijk betekende dit dat Europa niet in staat is geweest om een eigen politiek en economisch systeem te ontwikkelen. De controverse tussen Oost en West bepaalde wederzijds zowel de politiek als de economie. In West-Europa werd het herstel van de oorlogsschade in belangrijke mate gefinancierd door de USA. Dit Marshallplan leverde, behalve geld, ook een pakket aan sociaaleconomische en politieke veranderingen aan. De Amerikaanse opvattingen over de structuur van de economie werden min of meer dwingend verbonden aan het geld voor de wederopbouw. De Amerikaanse economie was in de loop van de twee wereldoorlogen in een enorme versnelling terechtgekomen. De intensiteit van de oorlogsindustrie eiste een voortgang om een economische krach te voorkomen. De macht van de Amerikaanse president was, zoals we gelezen hebben bij De Tocqueville, gelegen bij het leger en de commerce. Vanuit de commerce was de politiek van de USA al een tijdje gericht op dekolonisatie. Wanneer de koloniën zelfstandige naties zouden worden, dan kon de USA in een vrijhandel met deze nieuwe naties treden. Zolang zij deel uitmaakten van landen in Europa kon dit niet. Deze twee eisen, de dekolonisatie en de implementatie van de Amerikaanse economische structuur in de Europese landen, maakte het voor Amerika mogelijk om haar industrieel potentieel niet alleen te handhaven, maar haar ook nog uit te breiden. Dit deed een intellectueel vacuüm in Amerika ontstaan omdat de uitbreiding van het

industriële complex en de groeiende welvaart nieuwe denkwijzen en sociale omgangsvormen afdwongen. De immigratiegolf na de tweede wereldoorlog was daardoor van een andere orde dan de immigratie tot die tijd. We kennen dit als de *'braindrain'*. Mensen met intellectuele bagage, die gevormd was in het oude Europa gingen deel uitmaken van de intellectuele elite van Amerika. Dit had tot gevolg dat in Europa de denkwijzen en politieke en economische ontwikkelingen sterk door het Amerikaanse denken en doen werden bepaald en dat aan de andere kant van de oceaan de Amerikaanse leefwereld door de introductie van Europese denkwijzen werd beïnvloed.

De verschillen die Tocqueville zo scherp waarnam in de dertiger jaren van de 19de eeuw werden in de jaren na de tweede wereldoorlog steeds vager. In de laatste paar decennia kun je steeds vaker horen 'wat vandaag in Amerika gebeurt, komt volgend jaar hierheen'. Toch blijven de verschillen in een groot aantal gevallen heel zichtbaar. Een van de belangrijke verschillen is ook de filosofische achtergrond van waaruit het populisme, dat vandaag de dag opkomt in zowel Amerika als Europa, gezien moet worden.

Populisme in Amerika en Europa

Populisme

Vandaag de dag is er sprake van een opkomst van populistische bewegingen in zowel Amerika als Europa. Natuurlijk zijn er overeenkomsten tussen die vormen van populisme, maar er zijn ook verschillen. Om dat te kunnen beschrijven zullen we eerst moeten vaststellen wat populisme is. We citeren Sarah de Lange die schrijft;

"De populistische ideologie draait om de antagonistische relaties tussen drie groepen: het 'volk', de 'elite' en 'gevaarlijke anderen'. Iedere groep is een politiek construct dat inhoud krijgt door antagonistische relaties met de andere twee groepen. De groepen zelf worden als homogene entiteiten gezien. Het 'wij/zij' denken speelt een rol van doorslaggevende betekenis in het populisme. De populistische ideologie maakt namelijk gebruik van het idee van een bedreigende externe heterogeniteit om een gevoel van interne homogeniteit te creëren. In zekere zin leggen populistten dus meer nadruk op wie niet tot het volk behoort, dan op wie daar wel deel van uitmaakt."¹⁴

In het algemeen scheiden populistische stromingen dus volk, elite en gevaarlijke anderen van elkaar, daarnaast bieden ze geen werkelijke toekomstvisie en spreken ze veelal namens een volk dat zelf geen democratische invloed heeft op de ideologische inhoud.

Het populisme vindt plaats in een bedding waarin drie kenmerken van de moderne tijd zichtbaar zijn;

- Het verlies van waarheid,
- Het verlies van waarden,
- Het verlies van eenheid.

¹⁴ https://knaw.nl/shared/resources/actueel/bestanden/110314_Populisme_De_Lange.pdf

Daarmee hebben we alle kenmerken die constituerend zijn voor wat Nietzsche het nihilisme noemt¹⁵. Deze kenmerken zijn paradoxaal genoeg een gevolg van het slagen van de grote democratische projecten van de vorige eeuwen. Door verheffing en scholing zijn bijna alle mensen die voorheen tot het te verheffen volk behoorden tot elkaars gelijken gemaakt. Door scholing en persvrijheid kan iedereen zijn of haar waarheid naar voren brengen. Door economische gelijkheid hebben steeds meer mensen tijd en mogelijkheden om zich met andere zaken dan de strikte noodzaak bezig te houden. Maar de verheffing bestaat er uit dat iedereen gevraagd wordt om zijn eigen behoeften te verwoorden, de verlichting bestaat er uit dat een waarheid ontmaskerd wordt die anders niet aan het licht zou zijn gekomen en gelijkheid bestaat er uit dat alle autoriteit omvergeworpen wordt. Daardoor is juist het slagen van dit project debet aan het ontstaan van een grote groep burgers die denkt dat iemand zou moeten zorgen voor het vervullen van zijn of haar gearticuleerde behoeften, die denkt dat het steeds weer ontmaskeren van de waarheid betekent dat iedereen vermoedelijk liegt en die wel de sterke man verlangt die alles oplost, maar anderzijds iedere vorm van verplichting door een autoriteit van de hand wijst. Zie daar de ingrediënten die een populistische partij mogelijk maken. Er is een schuldige; de gevaarlijke ander, er is iemand die jou van je mogelijkheden berooft en de waarheid probeert te verhullen; de elite en er is een groep die niet gehoord wordt; het volk. De populist is de rattenvanger van het ongenoegen.

Trump en vergelijking met de 30iger jaren in Europa

Regelmatig wordt een vergelijking gemaakt tussen de gebeurtenissen van de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw in Europa en de opkomst van Donald J. Trump. *“2016 is het 1933 van mijn generatie, tijd om op te staan”* schreef Bregman¹⁶ in de Correspondent.

Hiervoor zijn zowel argumenten vóór als tegen aan te voeren. Wat echter belangrijk is, is dat we moeten blijven kijken naar de unieke eigen identiteit van de huidige gebeurtenissen. Wanneer we alleen maar naar de overeenkomsten met Nazi-Duitsland kijken, dreigt het gevaar dat we de ernst van het verloop van de dingen in Amerika over het hoofd zien. Laten we kijken wat de overeenkomsten zijn en daar dan de verschillen tegenover zetten.

Trump maakt gebruik van dezelfde relatie tussen de leider en het volk als Adolf Hitler. Beiden maken gebruik van de gevoelens van onvrede en angst in de bevolking. Ze zeggen dingen, brengen argumenten naar voren en wijzen groepen ‘anderen’ aan als oorzaak van de huidige toestand. Het grote verschil is dat Trump steeds de economische achteruitgang verbindt met groepen mensen die feitelijk het Amerikaanse burgerschap dan wel niet verdienen, dan wel niet hebben of mogen krijgen. Hij doet, net als Hitler, een beroep op patriottisme, maar het patriottisme van Trump is gebaseerd op de denkwijze van een in Amerika buitengewoon populaire denkster, Ayn Rand, die het boek ‘Atlas Shrugged¹⁷’ heeft geschreven. Dit boek is voor heel veel Amerikanen bijna net zo belangrijk als de bijbel en de kern van deze denkwijze domineert de Amerikaanse economische politiek al decennia. Alan Geenspan, die jarenlang de financiële politiek in Amerika bepaalde, is van meet af aan een groot aanhanger van Rand geweest. In de manier waarop Trump zich in de wereld positioneert, is deze neoliberale houding duidelijk te herkennen. De mensen die hij om zich heen verzameld heeft, horen

¹⁵ Zie ook van Tongeren, 2012

¹⁶ <https://decorrespondent.nl/5694/2016-is-het-1933-van-mijn-generatie-tijd-om-op-te-staan/187149890928-7b121efb>

¹⁷ Rand, 2007

bij een financiële elite die qua economische en levensbeschouwelijke eigenschappen sterk aan de 'atlassen' uit het boek van Rand doen denken.

De mensen die Adolf Hitler om zich heen verzamelde, werden gekenmerkt door een sociaal-darwinistische denkwijze. Dit was een extreme vorm van het eugenetisch denken dat in de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw breed gedragen werd in de westerse wereld¹⁸. De leer van Charles Darwin had gaandeweg ingang gevonden in het denken van brede lagen van de bevolking van Europa en Amerika en dit resulteerde in de angst dat het blanke ras zou worden overspoeld door niet-blanke rassen. Ook binnen de eigen bevolking werd onderscheid gemaakt op basis van slecht begrepen darwinistische gedachtegangen. Dit deed een rassentheorie ontstaan die hiërarchisch was en die de menselijke samenleving verdeelde in de superieure Arische mensen enerzijds en groepen en rassen die in toenemende mate inferieur waren anderzijds. Het onderscheid tussen mensen was daarbij raciaal en niet, zoals bij Trump, economisch-meritocratisch.

De opkomst van Adolf Hitler verliep langs een lijn van ideeën en gedachtegangen die de controverse in Duitsland uitbuitte. In 1917 was in Rusland de revolutie uitgebroken die uitliep op een bewind dat op communistische leest was geschoeid. Dit had een enorm effect op de bevolkingen van West-Europa. De economische en politieke structuren die vanaf de aanvang van de 19de eeuw de politiek en de economie van Europa hadden gedomineerd, waren niet langer doeltreffend. De eerste wereldoorlog had het failliet van deze sociaal-maatschappelijke mechanismen op niet mis te verstane wijze laten zien. Het communisme was voor veel mensen een aantrekkelijk alternatief en overall in Europa ontstonden groepen communisten en socialisten die de andere manier van leven middels revoluties wilden vestigen. De burgerij voelde zich hierdoor ernstig bedreigd en schoof van de weeromstuit op naar een extreme tegenvorm. In Italië, Spanje, Portugal en Duitsland namen deze rechtse tegenkrachten zelfs de regeringsmacht over. In Duitsland werd de sociaal-darwinistische denkwijze geïnstitutionaliseerd en onttaardde uiteindelijk in de vervolging en systematische eliminatie van Joden, zigeuners, homo's, psychiatrisch patiënten en communisten.

Dit alles was mogelijk door de algemene denkwijze van die tijd, maar kon alleen deze vorm in Europa aannemen door de top-downstructuur van de Europese regeringen, gebaseerd op een staatsraison en de daarmee samenhangende oppermachtige bureaucratie. Zoals we gelezen hebben bij Tocqueville is de opvoeding en verheffing van het volk een kenmerkend stramien van de staatsraison van Europa. Dit had tot gevolg dat de bevolking zo zeer gewend was aan structuren die van bovenaf werden opgelegd dat de groeiende totalitaire macht van het nazisme weinig tegenstand heeft ondervonden en de bij deze democratische vorm behorende goed gedocumenteerde bureaucratie kon aanwenden voor haar eigen doeleinden.

Wat wij in Amerika zien, is dat, door de samenstelling van de bevolking, door de bottom-up structuur van de democratie en door de beperkte macht van de Amerikaanse president, de ontwikkelingen zoals die in Europa van het Hitler-Duitsland zijn verlopen, feitelijk onmogelijk zijn. De Amerikaanse president heeft macht over het leger en de commerce, wat betekent dat de manier waarop hij de bevolking kan aansturen zich beperken tot veiligheid en economie. In de lijn van de veiligheid heeft Trump vrij veel speelruimte, zodat hij, wanneer hij de verschillende diensten naar zijn pijpen kan laten dansen, in dat opzicht een grote controlerende macht over de bevolking kan uitoefenen.

¹⁸ In 1921 was het tweede Eugenetisch congres in New York dat werd bezocht door grote namen als Alexander Graham Bell, Leonard Darwin, de zoon van Charles en de latere president Herbert Hoover.

Wanneer hij de bevolking wil manipuleren langs de lijn van de commerce, vindt hij de conservatieven en de libertijnen tegenover zich en dat is al gebleken toen hij Obama-care wilde vervangen door Trump-care. Hij vond toen niet alleen de democraten tegenover zich, want die waren in de minderheid, maar hij vond ook de extreem rechtse tea-party en de libertijnse afgevaardigden tegenover zich. Dit betekende dat de partij die zijn aanhang vertegenwoordigde, niet bereid was om hem in dit opzicht te steunen. Wanneer Trump in de sfeer van de commerce wil opereren dan moet hij buitengewoon voorzichtig zijn, wil hij deze groepen die iedere vorm van overheidsinvloed afwijzen, niet voortdurend tegenover zich vinden.

Als er al sprake is van een 1933 van deze generatie, dan zal dat niet de vorm aannemen van een top down structuur zoals in Europa. Ook vandaag de dag zien we dat wat Tocqueville aanwijst als een correctie op tirannie van de meerderheid, namelijk de rechtspraak en met name de toetsing aan de grondwet, nog altijd functioneert. De enige bruikbare weg voor Trump zal zijn via de weg van de aan de president toegekende rechten op het gebied van de veiligheid en de oorlog. Met de 'war on terror' heeft Trump wel degelijk macht om groepen uit te sluiten, zich tegenover de pers en de rechterlijke macht te positioneren en hen zijn wil op te leggen. Het argument zal zijn dat hij de veiligheid van de natie moet waarborgen. We weten uit het McCarthy-tijdperk dat presidenten met een beroep op de veiligheid veel meer ruimte krijgen tot handelen dan normaliter binnen de democratie van Amerika is toegestaan.

In dit hele proces van Trump als de stem van het volk is waarheid geen leidraad van het spreken. Trump liegt niet, want dan zou hij de waarheid ontkennen. Hij zegt dat wat hij wil zeggen, dat wat de toehoorders willen horen, ongeacht of het strijdig is met wat hij gisteren zei of morgen gaat zeggen. Hij is een 'bullshitter'¹⁹. Daarmee sluit Trump aan bij de tijdgeest die de eenheid, de waarheid en de waarden voorbij lijkt te zijn. Als populist hoefde hij daar niets tegenover te zetten, als president worden er besluiten van hem gevraagd en dan is het onmogelijk om het *bullshitter* zijn vol te houden.

Het actuele populisme op het continent.

In vrijwel alle Europese landen, aangesloten bij de EU zijn populistische politieke bewegingen gaande. Kenmerkend voor deze vormen van populisme is de invoering in de top-downstructuur die in Europa de dominante vorm van regeren is. Er is in deze bewegingen meestal een hiërarchie met een macht aan het hoofd die decreeteert wat en welke de standpunten van de beweging zijn. Dat neemt niet weg dat dit altijd standpunten zijn die de onvrede van delen van de bevolking vertolken. Op het continent is de driehoek van volk, elite en vijand over het algemeen eenvoudig van structuur. Het volk is de ontevreden groep burgers, de elite is de huidige regering en de vijand bestaat uit de migranten uit het Midden-Oosten en Afrika, onder één noemer gebracht als 'gelukzoekers' en 'islamiëten'. Dit zijn dan de groepen mensen die uit zijn op dan wel de welvaart die wij met zoveel moeite hebben verworven, dan wel op de vernietiging van de westerse cultuur. In feite is het populisme te vangen onder de kreet van Jacobse en van Es, die in het begin van de tachtiger jaren van de vorige eeuw de 'Tegenpartij' hadden opgericht met als leus 'Wij voor ons eigen'. Uit deze houding komt voort dat veel populistische bewegingen in Europa sterk nationalistisch zijn en uit de EU willen, net als Groot-Brittannië. Wat dat betreft is het verwonderlijk dat het juist de populistische bewegingen zijn die als eerste tot Europese samenwerking zijn gekomen. Kenmerkend voor de manier waarop deze bewegingen hun achterban toespreken is de aan leugen grenzende

¹⁹ <https://www.stoa.org.uk/topics/bullshit/pdf/on-bullshit.pdf>

propagandistische retoriek. “Moskeeën zijn nazi-tempels”, “de koran moet worden verboden”, “blonde vrouwen durven niet meer zonder begeleider over straat” en meer van dit soort onbewijsbare meningen. In de verkiezingen in Nederland van afgelopen 15 maart kwam naar voren dat de PVV zich zo opstelde dat regeringsverantwoordelijkheid min of meer uitgesloten was zodat de partij kon blijven wat die tot op heden altijd is geweest en wat hem groot gemaakt heeft: een tegenpartij. Wilders heeft na de verkiezingen herhaaldelijk gezegd dat hij als oppositie de regering voortdurend het regeren zo moeilijk mogelijk zal maken. Hoe het populisme in Europa zich zal ontwikkelen en of het op enig moment regeringsverantwoordelijkheid zal krijgen, moet de tijd ons leren.

Het effect van Trump op Europa.

Vanaf het moment dat bekend werd dat Trump daadwerkelijk de president van Amerika was geworden is in Europa een reactie op gang gekomen. Op allerlei gebieden is Europa zich plotseling pijnlijk bewust geworden van enerzijds de onwaarschijnlijk grote afhankelijkheid van de handel en wandel van Amerika, anderzijds zijn we ons ook bewust geworden dat wij tekort zijn geschoten in het in stand houden van onze eigen autonomie. De gemakkelijkste bezuiniging is heel lang die op het defensiebudget geweest. Zonder verzet hebben we de computersoftware van Microsoft overal, ook in onze overheidscomputers, geïnstalleerd, terwijl we wisten dat dit bedrijf de macht over de source van hun programmatuur stevig in handen had. Dit betekent dat er niet eens ingebroken hoeft te worden op onze computers, we hebben een duplicaatsleutel bij de leverancier achtergelaten. Dit, en nog een flink aantal andere problemen zijn plotseling naar voren gekomen omdat we -misschien- onze grote vriend Amerika niet langer onvoorwaardelijk kunnen vertrouwen. Hoe deze president een stempel zal drukken op de wereldpolitiek is nog ongewis; dat hij er een nieuw en eigenzinnig stempel op zal drukken is onbetwifelbaar geworden. Europa zal een eigen, nieuwe weg in de wereld moeten veroveren.

4. Wat nu?

Het grote succes van de democratie

We hebben de problemen waarin de verschillende westerse democratieën verkeren, uitgebreid geschetst. Wat we tot hier toe nog nauwelijks aan de orde hebben laten komen, zijn de fabelachtige verworvenheden die de democratische worsteling van twee eeuwen ons heeft opgeleverd. Van een samenleving waarin schaarste, ziekte en sociale onderdrukking aan de orde van de dag waren, is in twee eeuwen tijd een wereld opgebouwd die voor onze voorouders absoluut onherkenbaar zou zijn.

We leven langer en gezonder dan onze voorouders, we kennen zoveel welvaart dat er overschotten zijn, hebben een technologie die de kennis wereldwijd voor iedereen toegankelijk maakt en de rechts- en standsgelijkheid van mensen is in belangrijke mate een feit. Tegenwoordig hebben we de neiging om bij iedere verworvenheid van onze samenleving negatieve tegenwerpingen hiertegenover te stellen, maar daarmee maken we onzichtbaar hoe goed we het hebben en hoeveel we bereikt hebben in de emancipatie van mensen en de natuur.

In de negentiende eeuw werden op kermissen zwarte mensen geshowd waarbij deze mensen als dieren werden behandeld, want zo zag men ze ook. Zwarte mensen waren opgenomen in biologische boeken over zoogdieren en zwarte mannen droegen op de werldeftoonstelling van 1900 in Parijs blanke bezoekers rond tegen een vergoeding, natuurlijk betaald aan de witte kermisexploitant. In

Amerika is in 1916 een pygmee gestorven in de dierentuin van de Bronx, waar hij was opgesloten met 'andere apen'.

Gedurende de aanvang van de industriële revolutie waren de arbeidsomstandigheden voor arbeiders onmenselijk en in sommige fabrieken kende men werkdagen van 16 uur en meer, zes dagen in de week en vakantie was een onbekend woord. Kinderen van nog maar een paar jaar oud werden ingezet in fabrieken en mijnen en de omstandigheden waarin deze groepen arbeiders moesten leven waren, in onze ogen, absoluut onmenselijk en mensonwaardig.

Ook diegenen die naar de maatstaven van toen tot de rijken behoorden, leefden in omstandigheden die wij als onacceptabel zouden ervaren. Het is van groot belang om ons voortdurend bewust te blijven van de ongekeerde luxe en welvaart die de democratische samenlevingen ons hebben opgeleverd. Wanneer iemand zich de moeite getroost om alle verworvenheden van de democratie uit het eigen bestaan weg te denken, dan blijft voor die mens een kille, kale en uiterst armoedige wereld over.

De kwetsbaarheid

De afgelopen decennia zijn we in een versnelling van de ontwikkelingen terechtgekomen. Verschillende wetenschappers uit uiteenlopende disciplines spreken over de laatste twintig jaar als een acceleratie. Alle ontwikkelingen, of het nu gaat om de mondialisering, de robotisering en de economie, of om de technologie, de medische kunde en de openbaarheid van de meest uiteenlopende bestuursstructuren, alles lijkt wel in een stroomversnelling te zijn gekomen. Daardoor worden we sterk geconfronteerd met de onzekerheid van de toekomst en met de onmacht van het huidige democratisch systeem. De kwetsbaarheid van de democratieën blijkt in het boek van Tocqueville al voor een belangrijk deel te zijn voorzien. Vandaag de dag zien we dat zowel de tirannie van de meerderheid als het mild despotisme vorm hebben aangenomen. We herkennen zijn inschatting van het individualisme als een bron van het voeren van *politics of the household* en we herkennen ook de problemen die hij schetst ten aanzien van het verlies aan geloof in iets anders dan de strikte materialiteit.

Het centrale probleem dat we moeten oplossen is hoe we de verworvenheden van de westerse democratie kunnen behouden en de negatieve ontwikkelingen kunnen wegnemen. De Tocqueville geeft op een aantal plaatsen aan hoe de positieve krachten van de democratie bevorderd worden door het zedelijk gedrag van de mensen.

*"Ik vat het woord 'zeden' hier op in de zin die de Ouden aan het woord 'mores' gaven; ik pas het niet alleen toe op de eigenlijke zeden, die men gewoonten van het hart zou kunnen noemen, maar op de verschillende noties die de mens bezit, op de verschillende opvattingen die onder de mensen bestaan en op het ideeëngoed waaruit de gewoonten van de geest zich vormen. Ik versta onder dat woord dus de volledige morele en intellectuele toestand van een volk."*²⁰

Weliswaar gaat hij er op verschillende plaatsen duidelijk vanuit dat de zedelijkheid voortkomt uit religieus bewustzijn, maar op andere plaatsen is het voor hem duidelijk dat het leven naar een ideaal eenzelfde zedelijkheid vormende kracht kan hebben.

²⁰ Tocqueville, 2012 blz. 311

Tocqueville gaat er van uit dat mensen gevormd moeten worden door een gedeeld stelsel van waarden, teneinde een goed functionerend sociaal systeem van gezamenlijkheid in stand te kunnen houden. Daarnaast speelt de bij de democratie behorende vrijheid een belangrijke rol. Het gaat dan niet om een vrijheid die zich van iedere verplichting ontdoet, maar om een vrijheid die weer politieke lading heeft, autonoom wil zijn. In de afgelopen bespreking van het werk van de Tocqueville zijn het despotisme en de gelijkheid toonaangevende thema's geweest. Toch spreekt hij ook vaak over de vormen van vrijheid die zichtbaar zijn in de democratie zoals, persvrijheid, vrijheid van associatie, vrijheid van politieke keuze enzovoorts. Juist in onze tijd wordt duidelijk wat de rol en betekenis van vrijheid is. Misschien heeft Michel Foucault het wel het fraaist verwoord met de zinsnede: *“vrijheid is de ontologische voorwaarde voor ethiek, maar ethiek is de weldoordachte vorm die vrijheid aanneemt.”*²¹

We moeten ons dan wel realiseren dat Foucault in feite zegt dat wanneer de vrijheid niet in de vorm van een ethiek wordt geleefd, zij geen bestaansmogelijkheid heeft. De vrijheid verdwijnt als de ochtenddauw in de zon wanneer zij niet deel blijft uitmaken van de macht die de cultuur is en dus van een deelname aan een vorm van mores, van zedelijkheid die toereikend is om de cultuur te schragen. Daarmee zijn we op een punt aangeland waar de Tocqueville wel vaak omheen cirkelt, maar waar hij niet in woorden op uitkomt. De vrijheid kan alleen dan genoten worden wanneer ieder individu dat de vrijheid wil genieten, dit doet op een wijze die de cultuur ondersteunt. Wanneer we geen God of ideologie meer over hebben om onze zedelijkheid aan te ontlenen, dan zijn wij teruggeworpen op onszelf. Tocqueville vreest het moment van secularisatie met grote vrees; *“En als er te midden van de opvattingen van een democratisch volk enkele van die funeste theorieën circuleren die de mensen willen wijsmaken dat alles met het lichaam vergaat, beschouw de lieden die deze theorieën uitdragen dan als de natuurlijke vijanden van dat volk.”*²² En wij worstelen vandaag de dag met het winnen van waarden die niet op een dogmatisch geloof gebaseerd zijn en toch universele pretenties hebben. Het utilitarisme en Kant, Rorty en Rawls zijn even zovele pogingen om een waardenstelsel te bieden waar wij een samenleving op kunnen bouwen.

Levend in een samenleving die de gelijkheid tot op het niveau van het despotisme vorm heeft gegeven, zijn we nu aangeland op het punt dat de vrijheid en de ongelijkheid ruimte opeisen. We moeten ons realiseren dat de ultieme gelijkheid vrijheid onmogelijk maakt. Waarbij de broederschap een plek is waar de gelijkheid en de vrijheid elkaar kunnen ontmoeten.

²¹ Foucault, 2004

²² Tocqueville, 2012, blz. 581

Bibliografie

- Foucault, M. (2004). *Breekbare Vrijheid: Teksten & Interviews* (E. Bolle, R. v.d. Boorn, Y. v. Kempen, M. Lambrechts, M. v. Nieuwestad, L. Romeo, ..., T. Widdershoven, Vert.). Amsterdam: Boom/Parrèsia.
- Kruiter, A. (2010). *Mild Despotisme: De hedendaagse democratie en verzorgingsstaat door de ogen van Alexis de Tocqville*. Amsterdam: Van Genneep.
- Rand, A. (2007). *Atlas in staking* (vert. de Voogt, J)(tweede druk). Krommenie: Boekenmaker.
- Tocqueville. (2008). *The Ancien Regime and the Revolution* (Bevan vert.). Londen: Penguin Books.
- Tocqueville, A. (2012). *Herinneringen:aan de omwenteling van 1848* (Mertens,I. vert.). Amsterdam: Van Genneep.
- Tocqueville, d. A. (2012). *Over de Democratie in Amerika (Boek I-II)* (vert. H. Daalder & S. v. Luchteren). Amsterdam: Lemniscaat.
- Tongeren, P. v. (2012). *Het Europese Nihilisme:Friederich Nietzsche over een dreiging die niemand schijnt te deren* (2e druk). Nijmegen: Vantilt.
- Waling, G. (2016). *1848,Clubkoorts en revolutie:Democratische experimenten in Parijs en Berlijn* (tweede druk). Nijmegen: Vantilt.